

WINNAAR VRP-AFSTUDEERPRIJS 2012

Bram Van Wesemael

Macharius grenst in het westen aan het historisch centrum van Gent en in het oosten aan het verkeersknooppunt Dampoort. De wijk heeft een grote historische gelaagdheid, mede dankzij de Kelten die zich al tijdens het neolithicum aan de samenvloeiing van Leie en Schelde vestigden. Je vindt er onder meer de restanten van de Sint-Baafsabdij, het Nieuw Kasteel van Keizer Karel en het negentiende-eeuwse stedelijk slachthuis. De sociale diversiteit is groot, er wonen 93 verschillende nationaliteiten. Het is geen toeval dat de grootste moskee van Gent en omstreken hier is staat.

'Macharius is een dorp in de stad.' De buurtbewoners hechten veel waarde aan het dorps karakter dat Macharius kenmerkt en dat zowel door ruimtelijke als door sociale aspecten wordt bepaald. Dat blijkt onder meer uit de talloze buurtinitiatieven. Zo werd sinds 2007 door de Buren van de Abdij vzw, een vereniging gevormd door tientallen buurtbewoners, de Sint-Baafsabdij opnieuw opengesteld. De site was jarenlang niet toegankelijk, maar buurtbewoners kunnen er nu, vooral op zondag, deelnemen aan culturele activiteiten of gewoonweg lanterfant in de abdijtuin, terwijl andere buurtbewoners een oogje in het zeil houden – allemaal op vrijwillige basis. Het Gentse stadsbestuur wil nu graag de troeven van Macharius uitspelen door de buurt aantrekkelijker te maken voor het grote publiek. Die ambitie kreeg een eerste ruimtelijke vertaling in het Ruimtelijk Structuurplan Gent (2003): Macharius werd opgenomen in de cultuurcluster, die van Gent een hoog-dynamisch gebied moet maken voor culturele activiteiten met een regionale en (inter)nationale uitstraling. Niet iedereen is daar even blij mee. De plannen van de stad Gent kunnen de ruimtelijke identiteit van Macharius, zoals de buurtbewoners die ervaren, immers sterk afvlakken, waardoor het dorps karakter van de wijk verloren dreigt te gaan.

Ons onderzoek gaat na hoe de identiteit van Macharius versterkt kan worden. Om het onderzoek binnen de perken te houden, werd de focus gelegd op de ruimtelijke identiteit en werden andere vormen, zoals de sociale identiteit, niet behandeld. Ruimtelijke identiteit is de mate waarin een bepaalde plek zich zintuiglijk onderscheidt van andere plekken¹ en is dus afhankelijk van de waarnemer. We wilden nagaan welke ingrepen de ruimtelijke identiteit van Macharius kunnen versterken. Daartoe dient eerst de ruimtelijke identiteit van Macharius gedefinieerd te worden. De vraag is: welke gangbare analyse- en ontwerpmethodes kunnen hiervoor gebruikt worden?

¹ Lynch, K. (1981). *Good City Form*. Cambridge, MA: MIT Press.

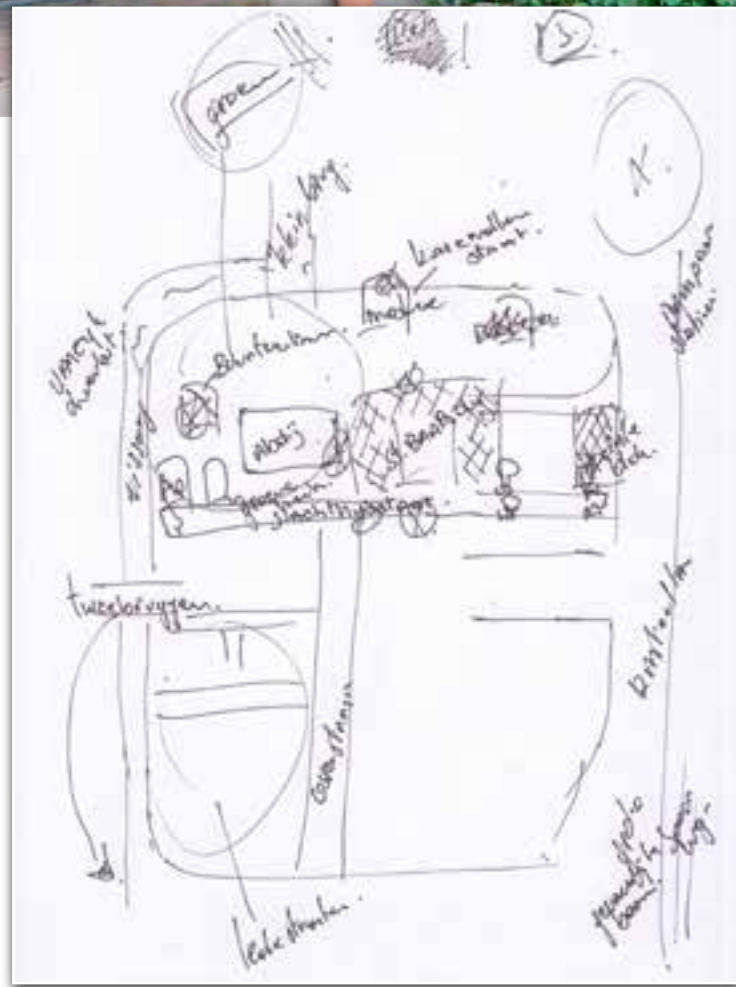
EEN GENTSE STADSWIJK EN HAAR BEWONERS ONDER DE LOEP

Als buurtbewoners pas over een definitief ontwerp hun zeg mogen doen, is het eigenlijk al te laat. Dat moet eerder in het ontwerpproces gebeuren. Maar wanneer dan wel? Landschapsarchitect en ruimtelijk planner Bram Van Wesemael zocht het uit in de Gentse Macharius-wijk.

Voor wie

wordt hier eigenlijk ontworpen?

Participatie als analyse-instrument

Tijdens de zoektocht naar de geschikte analysemethode drongen zich een aantal bedenkingen op bij de gangbare werkwijzen. Zo wordt er te veel vanachter de computer geanalyseerd en te weinig op het veld. Het begin van het Geografisch Informatiesysteem, het wereldwijde web en Google-applicaties zoals Streetview betekenden het einde

Toe-eigening van
publieke ruimte

Voorbeeld van een
mentale kaart

van terreinbezoeken – terwijl een grondig terreinbezoek een schat aan informatie kan opleveren. Een voorbeeld: bewoners willen zich nog wel eens een deel van de openbare ruimte toe-eigenen door die te versieren met een kitscherige overdaad aan bloempotten. Vaak

bedenken ontwerpers dan concepten om dergelijke taferelen in de toekomst te vermijden, maar zien ze de dieperliggende oorzaken over het hoofd. In dit voorbeeld hunkeren bewoners naar meer groen en vinden ze de overgang van publieke naar private ruimte beneden alle peil. Ontwerpers gaan tegenwoordig ook minder vaak rondneuzen in archieven, want een historische kaart die niet bij de zoekresultaten van Google wordt weergegeven, bestaat niet.

De overvloed aan informatie leidt ertoe dat er (te) veel wordt geanalyseerd. Maar bij het gros van de analyses ontbreekt een essentieel onderdeel: hoe ervaren de bewoners het projectgebied? De laatste jaren probeert men dat in Vlaanderen te ondervangen door kwantitatieve bevestigingen – enquêtes – te organiseren. Die moeten resulteren in een uit de kluiten gewassen onderzoek, dat aan de projectdefinitie wordt toegevoegd. De meerwaarde hiervan is echter twijfelachtig, omdat het onderzoek handelt over de wensen van de bewoners en niets zegt over hoe zij het projectgebied ervaren. Informatie die een waardevolle bijdrage kan leveren aan het analytisch onderzoek wordt over het hoofd gezien. Bovendien zijn de onderzoeksresultaten van enquêtes dikwijls vaag en voordehand liggend. Dat bewoners meer open ruimte en groen wensen? Dat zal wel. Dat voor dergelijke enquêtes geld en tijd wordt vrijgemaakt, is bedroevend.

Omdat ruimtelijke identiteit een subjectief gegeven is, kan er onmogelijk onderzoek naar worden gevoerd zonder de bewoners erbij te betrekken. Dat spreekt eigenlijk vanzelf: alle plekken bezitten een identiteit, deze werkwijze is dus aangewezen bij alle ruimtelijke studies. In ons onderzoek gebruikten we participatie als analyse-instrument. Aan de hand van *The Image Of The City*² van Kevin Lynch en soortgelijke methodes werd een onderzoeksmethodiek in

² Lynch, K. (1960). *The Image Of The City*. Cambridge, MA: MIT Press.

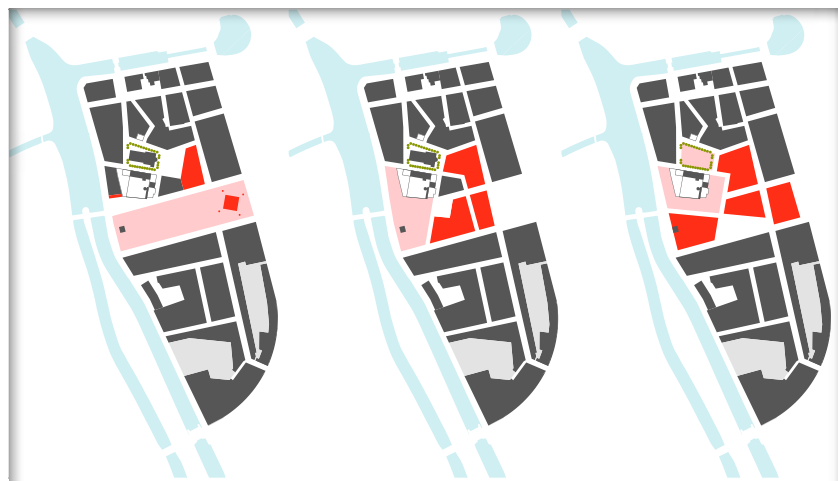
BUURTONTWERP ZONDER INSpraak?

vrij naar Disney →

Links: synthese van de mentale kaarten. Rechts: synthese van de ruimtelijke elementen en structuren die volgens de respondenten de ruimtelijke identiteit van Macharius bepalen of verstoren.

Drie van de vier ontwerpvarianten

Het ideaal scenario volgens de betrokken buurtbewoners, gemaakt tijdens de workshop

elkaar geknutseld. Enquêtes zullen niet volstaan om duidelijk te maken hoe de buurtbewoners Macharius ervaren. Daar zijn diepte-interviews voor nodig. Toch wel verbazingwekkend dat we moeten teruggrijpen naar een theorie uit de jaren '60 om de onderzoeksmethodiek vorm te geven. Over participatie bestaan studies in overvloed, maar over de praktische kant ervan wordt helaas weinig geschreven.

Diepte-interviews met buurtbewoners

Acht buurtbewoners van Macharius werden kwalitatief bevroegd. Bij de selectie van de respondenten werd gestreefd naar verschillen in leeftijd, geslacht, woonplaats, sociale klasse, etniciteit, cultuur en religie. Omdat we slechts acht buurtbewoners interviewden werd de voorkeur gegeven aan bevoorrechte getuigen, zoals een café-uitbater, een winkelier, een lid van een buurtcomité, een leerkracht, enzovoort.

Het diepte-interview behelsde drie delen. In het eerste deel vroegen we de respondenten om een mentale kaart van Macharius te tekenen en aan de hand daarvan hun (niet-)dagelijkse activiteiten, rituelen, routes te beschrijven. Er werd eveneens geïnformeerd naar de daarbij gebruikte vervoersmodi, de *sensible places* en de beleving die gepaard ging met voornoemde activiteiten.

In het tweede deel van het interview dienden de respondenten op een voorgedrukte kaart een recreatief wandeltraject doorheen Macharius uit te stippelen en de bezienswaardigheden te beschrijven die zij vrienden zouden aanraden. Ten slotte kregen ze een reeks specifieke vragen voorgelegd en werd hen gevraagd een aantal foto's van Macharius te beoordelen en te beschrijven. De gegevens werden verwerkt en in kaart gebracht. Ieder diepte-interview nam één tot twee uur in beslag. De interviews werden opgenomen en achteraf uitgeschreven.

Aansluitend bij de interviews werden de dimensies van ruimtelijke identiteit in kaart gebracht, waaronder de fysieke, de biologische, de morfo-typologische, de landschappelijke/stedenbouwkundige, de bouwkundige en de historische beeldbepalende elementen en

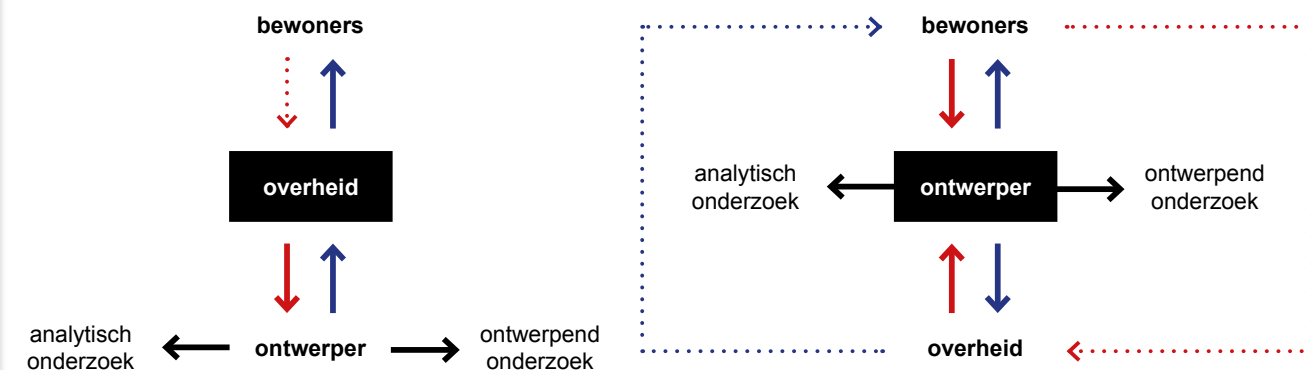
structuren³. En omdat ruimtelijke identiteit tegelijkertijd gelaagd en dynamisch is, volgde daarop weer een onderzoek naar de ruimtelijk-historische ontwikkelingen en een studie van de recent gerealiseerde en de geplande ruimtelijke ontwikkelingen in en rond Macharius.

Bij de synthese van het analytisch onderzoek blijkt hoe waardevol de input van buurtbewoners wel kan zijn. Zo is een gebouw dat werd opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed voor hen niet noodzakelijk iets belangrijks. Omgekeerd kan een op het eerste gezicht nietszeggend gebouw een belangrijke emotionele waarde hebben voor de buurtbewoners en dus van fundamenteel belang zijn voor Macharius. Via dergelijke diepte-interviews komt men tot een volledige analyse.

Ontwerpend onderzoek als participatiemethode

De inrichting van de publieke ruimte wordt nog te vaak gebruikt als een politiek instrument om een draagvlak te creëren bij buurtbewo-

³ De Rynck, F. (Red.) (2008). *De stad in de wijk. Gebiedsgericht werken in Vlaamse steden en gemeenten*. Brussel: Politeia.

Positie van de ontwerper bij de gangbare participatiemethodes (links), positie van de ontwerper in het onderzoek (rechts)
rode pijlen = input, blauwe pijlen = feedback

ners of als prestigeproject. Het lijkt er soms op dat de publieke ruimte wordt ontworpen voor politici. Natuurlijk is het de taak van de overheid om te besturen, maar moet de overheid wel een centrale rol spelen in een ontwerpproces? Ook ontwerpers gooien soms roet in het eten. Ze hebben de pretentie te denken dat ze voor zichzelf ontwerpen, maar voor wie wordt hier eigenlijk ontworpen? De publieke ruimte is de plaats waar de bewoners dagelijks vertoeven. Wanneer krijgen we hun mening te horen?

Als bewoners pas hun zeg mogen doen als een ontwerp definitief is, is het kalf al verdronken. Dat moet eerder in het ontwerpproces gebeuren. Maar wanneer dan wel? Het ontwerpend onderzoek, waar verschillende varianten ten opzichte van elkaar worden afgewogen, is het ideale moment om de bewoners erbij te betrekken. In deze beginfase van het proces gaat het immers over de essentie van het ontwerp. De bewoners kunnen mee oordelen over de verschillende varianten. Het zou fout zijn hieruit te besluiten dat zij de taak van de ontwerper overnemen; het is eerder hun taak om input en feedback te geven. De ontwerper, die daarbij als deskundige optreedt, dient dan ook een objectieve houding aan te nemen.

Vijf bewoners, één bewogen workshop

Het ontwerpend onderzoek omvat drie stappen. In de eerste stap werden zestien randvoorwaarden en vier aandachtspunten voor het ontwerpend onderzoek geformuleerd die werden afgeleid uit de resultaten van het analytisch onderzoek. Een van die randvoorwaarden was bijvoorbeeld het behoud van waardevol erfgoed. In een tweede stap werden vier varianten ontwikkeld. De randvoorwaarden en aandachtspunten vormden hiervoor de basis. Daarbij werd rekening gehouden met de planningscontext. De derde stap was de organisatie van een workshop, waarin het ontwerpend onderzoek werd beoordeeld door vijf buurtbewoners. Om de nodige dynamiek te creëren werden zowel radicale als minder radicale varianten ontworpen. Bij de selectie van de deelnemers werd de voorkeur gegeven aan de buurtbewoners die al waren geïnterviewd.

De workshop, die zowat twee uren in beslag nam, omvatte ook

weer drie delen. In het eerste deel kregen de buurtbewoners, aan de hand van plannen, uitleg over de randvoorwaarden en aandachtspunten. Die konden ze vervolgens evalueren. In het tweede deel werden de varianten toegelicht aan de hand van plannen en maquettes en beoordeelden de deelnemers de sterke en zwakke punten van de verschillende ontwerpen. Ten slotte maakten de betrokken buurtbewoners aan de hand van een werkmaquette twee nieuwe varianten: één ideaal en één haalbaar scenario. De onderzoeker werd geassisteerd door twee personen die een verslag schreven van de workshop. De workshop vormde de basis van het onderzoeksresultaat dat aanbevelingen formuleert voor het ruimtelijk beleid in en rond Macharius. Opnieuw bleek hoe waardevol de input van buurtbewoners kan zijn. Het resultaat van de workshop was totaal onverwacht – wat nog maar eens bewijst hoe moeilijk het is de verwachtingen van bewoners aangaande hun buurt juist in te schatten.

De ontwerper als centrale figuur

De onderzoeksmethodieken die we hier omschreven worden te weinig gehanteerd bij ruimtelijke studies, ondanks hun meerwaarde voor de analyse en het ontwerpproces in vergelijking met de gangbare (participatie)methodes. Ze geven de ontwerper een beter inzicht in de manier waarop bewoners hun buurt ervaren en in wat zij wensen te veranderen.

Gangbare participatiemethodes zijn vooral gericht op het creëren van een draagvlak, terwijl bovenstaande methode het ontwerp verbetert. Ook de positie van de ontwerper is verschillend. Bij de gangbare participatiemethodes speelt de overheid een centrale rol, hier is dat de ontwerper: de wensen van de bewoners staan centraal als het gaat over het doel van het ontwerp, maar de ontwerper staat centraal als het gaat over de actoren in het ontwerpproces.

Bram Van Wesemael is zaakvoerder van RUIMTE PUBLIEK en HOF tuinarchitecten. Dit artikel is gebaseerd op zijn masterproefonderzoek voor het behalen van het diploma van Master in de Stedenbouw en Ruimtelijke Planning in het academiejaar 2011 - 2012 aan de Artesis Hogeschool Antwerpen. Marleen Goethals was zijn promotor en Hendrik Van Geel zijn begeleider.